

El *Curial*, un repte filològic i historicocultural

Curial, a philological, historical and cultural challenge

ANTONI FERRANDO FRANCÉS
antoni.ferrando@uv.es

Universitat de València - IIFV- IEC

Resum: L'article és una crònica dels contactes personals d'Antoni Ferrando, entre el 1980 i el 2023, amb estudiosos de la llengua, la literatura i la cultura catalanes del segle XV i amb historiadors de l'edat mitjana per tal de promoure l'estudi de *Curial e Güelfa* i la seua difusió internacional.

Paraules clau: *Curial e Güelfa*, filologia catalana medieval, cultura medieval, romanística

Abstract: The article is a chronicle of Antoni Ferrando's personal contacts, between 1980 and 2023, with scholars of the Catalan language, literature and culture of the 15th century and with historians of the Middle Ages in order to promote the study of *Curial and Guelfa* and its international diffusion.

Keywords: *Curial and Guelfa*, Medieval Catalan Philology, Medieval Culture, Romanistics

DATA PRESENTACIÓ: 23/04/2023 ACCEPTACIÓ: 29/04/2023 · PUBLICACIÓ: 12/06/2023

0. Objectius

Em propose de donar compte del meu interès, al llarg de més de quaranta anys, pel *Curial e Güelfa*, una obra que, pel seu anonimat i la seua singularitat, ha estat presentada i interpretada molt diversament. Des d'un primer moment em van cridar l'atenció les discrepàncies sobre la llengua, el lloc de producció del text i la procedència de l'autor: mentre que els primers editors situaven l'obra a la Catalunya oriental, els nostres lexicògrafs més importants coincidien a observar-hi una coloració diatòpica valenciana; mentre que alguns estudiosos hi subratllaven el pes de la influència italiana, d'altres hi prioritzaven l'impacte de la cultura francesa; mentre que alguns se cenyien a la recerca de fonts literàries, d'altres optaven per considerar-la una falsificació. A la vista d'això, em preguntava: ¿de què serveix la lingüística diacrònica, la crítica literària i la crítica històrica si no poden donar una resposta mínimament satisfactòria a aquestes contradiccions? Calia, per tant, examinar atentament les nombroses petges que hi ha deixat l'autor (lectures, afeccions, ideologia, trets biogràfics, etc.), analitzar les connexions entre el text i el còdex que ens l'ha transmès, determinar el context concret en què es produí l'obra i, si fos possible, descobrir-ne l'autor: per a mi, tot un repte filològic i alhora historicocultural. Ben prompte vaig intuir que, per a respondre a aqueixos interrogants, era imprescindible l'acció combinada de medievalistes, filòlegs i historiadors de la literatura i de la cultura bons coneixedors del moment històric en què la novel·la fou gestada. És així com he concebut les meues aproximacions al *Curial*.

Per això, des de la meua curiositat filològica inicial pel *Curial*, he mirat de promoure'n l'estudi i difusió i de cercar la col·laboració d'experts que poguessen il·luminar els aspectes més problemàtics de l'obra. Les ratlles que segueixen volen ser una crònica, forçosament sintètica, d'aquests contactes i una expressió de reconeixement i d'agraïment als qui, al llarg de tants anys, m'han ajudat, amb les seues aportacions, a desvetllar els enigmes de l'obra, independentment de les conclusions a què hagen arribat. Perquè tots els estudis sobre el *Curial*, fins i tot els que han postulat que era una falsificació del segle XIX, han contribuït a conèixer i a apreciar millor una obra extraordinària que Antoni Comas (1968) va considerar «meravellosa» i alhora «extranya».¹

1. Una indicació inesperada de Josep Giner i les orientacions de Manuel Sanchis Guarner i de Joan Fuster

A primeries de 1980, mentre examinava les proves del meu llibre *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians* a la impremta Ferma, de València, entrà Josep Giner i Marco, col·laborador de l'impressor, Francesc Ferrer Pastor. Giner s'interessà pel llibre, un dels objectius centrals del qual

¹ Les dades utilitzades procedeixen dels documents i de la correspondència del meu arxiu personal. Al final només he consignat les referències bibliogràfiques sobre els meus estudis i comentaris al voltant del *Curial*, en els quals se citen les obres d'altri al·ludides en aquest article. S'hi inclouen les obres en les quals hi ha capítols o apartats en què el *Curial* és objecte de comentari.

era documentar el nom de la llengua entre els valencians a l'edat mitjana. Em feu notar que, entre els testimoniatges adduïts, no figurava el *Curial*, que ell considerava una obra feta per un autor valencià. Jo m'havia guiat per les opinions dels seus editors, Antoni Rubió i Lluch, Ramon Miquel i Planas i Ramon Aramon. El filòleg valencià, deixeble de Pompeu Fabra i col·laborador de Joan Coromines, em va remetre, d'una banda, al *Diccionario Crítico Etimológico Castellano (DCEC)* (1954) i al *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico (DCECH)* (1980), del mateix Coromines, on presentava el *Curial* com a «novela catalana, escrita h. 1450, cuyo léxico parece sugerir un autor valenciano», i, d'altra, a l'article «Valor literario de los preámbulos de la Cancillería Real catalano-aragonesa del siglo XV» (1956), de Joan Ruiz i Calonja, en què l'autor suggeria que qualsevol de millors funcionaris de la Cancelleria, «como Fonolleda u Olzina, pudo ser» l'autor del *Curial*. Em va demanar que em fixés en Joan Olzina, ja que Arnau Fonolleda era català. Vaig aconseguir d'aturar el procés d'edició per poder rellegir i examinar la llengua de l'obra i per il·lustrar-me sobre Olzina.

Dels estudis historicoliteraris i lexicogràfics precedents, vaig retenir: 1) que el *Curial* devia haver-se gestat en la cort napolitana d'Alfons el Magnànim (Rubio i Lluch, Miquel i Planas), 2) que les fonts eren «principalment italianes» (Miquel i Planas, Aramon), 3) que l'autor era «reblert de l'esperit nacional, no de Catalunya, sinó de la Corona d'Aragó» (Anfòs Par), 4) que l'autor demostrava «un afecte» singular «a tot el que es refereix al nom d'Aragó, tant en l'ampli sentit de la Corona com en el del regne privatiu» (Martí de Riquer), 5) que els suggeriments de Giner i de Coromines eren avalats per Veny (1971) i per Colón (1973), per a qui «hay bastante fundamento para suponer que [el *Curial*] está escrito por un valenciano», i 6) que l'argument segons el qual l'ús en el *Curial* del sintagma «llengua catalana» exclouïa la procedència valenciana de l'autor era desmentit per una de les conclusions de *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*: quan els valencians de mitjan segle XV, data aproximada de la novel·la, es trobaven fora dels límits del regne de València, s'autoproclamaven explícitament de llengua i nació catalanes.

En conseqüència, si situàvem el *Curial* en la cort napolitana del Magnànim, on hi havia un clar predomini de valencians, moltes de les contradiccions advertides en els estudis anteriors començaven a dissipar-se. L'autor podria ser Joan Olzina, natural de la Salzedella (Baix Maestrat), el més brillant dels curials de llengua catalana de la cort del Magnànim, que dominava el llatí, el català, l'aragonès i l'italià, feia d'introducció dels principals humanistes italians davant el rei i tendia a reproduir en les seues lletres cancelleresques algunes preferències del català de València. Però la hipòtesi no podia basar-se en unes impressions. D'entrada, calia comptar amb experts en paleografia i codicologia, ja que l'única documentació coneguda de l'obra era el Ms. 9.750 de la Biblioteca Nacional, de Madrid (BNE). Per això, en la nota afegida a darrera hora al meu llibre esmentat anunciava la preparació d'un treball, «Joan Olzina, autor de *Curial e Güelfa?*», que havia d'anar acompanyat d'«un estudi paleogràfic exhaustiu del manuscrit i de la documentació autògrafa de Joan Olzina», a cura de Josep Trenchs, catedràtic de Paleografia de la Universitat de València, a qui vaig convèncer de la viabilitat de la hipòtesi.

I calia comptar també amb experts en història de la llengua i de la cultura catalana del segle XV. Manuel Sanchis Guarner em comentà que la seua observació a *La Ciutat de València* (1972) segons la

qual la novel·la havia estat «escrita probablement per un autor valencià» la devia a Coromines i em regalà la separata '*Curial e Güelfa*'. *Notes lingüístiques y d'estil* (1928), d'Anfòs Par. El 17 de febrer de 1983, vaig tindre una llarga conversa amb Joan Fuster sobre el *Curial*. La seua impressió és que calia cercar-ne el rerefons cultural a Nàpols. No podia haver estat escrita a València, en «una ciutat on tothom es coneixia» i «on una novel·la així no hauria pogut passar desapercebuda», unes paraules que em vaig anotar de seguida. En efecte, molts valencians es van instal·lar a Nàpols i a Roma, i per això em suggeria que el *Dietari del capellà d'Alfons el Magnànim* podia reproduir el nom de l'autor. No podia sospitar que «Enyego d'Àvalos» –així és com apareix transcrit en el susdit *Dietari*–, un dels presoners que foren conduïts a la cort de Felip Maria Visconti, duc de Milà, després de la derrota naval de Ponça, el 1435, podria tenir res a veure amb el *Curial*. Però més que l'autoria, allò que més intrigava a Fuster del *Curial* era per què no havia circulat. I per això em convidava a resseguir la trajectòria de l'únic manuscrit que ens l'havia transmès.

Convençut, malgrat Par, de la gènesi napolitana de la novel·la, en vaig demanar opinió a Miquel Batllori, que em suggerí d'adreçar-me a Anna Maria Compagna. Així ho vaig fer, en carta de l'octubre de 1981, acompanyada d'un exemplar de *Consciència idiomàtica i nacional des valencians*. L'estiu de 1983, vaig iniciar un sèrie de viatges a Nàpols amb l'esperança de trobar dades sobre el *Curial* i Olzina i d'implicar els col·legues catalanistes i romanistes d'allà en l'estudi i la traducció de la novel·la a l'italià. En aquella ocasió vaig contactar Anna Maria Compagna, que em va regalar tots els volums de les *Fonti aragonesi* fins llavors publicats. En el segon viatge a Itàlia, l'abril de 1990, i encara en el tercer, el febrer de 1991, vaig ampliar la visita napolitana a Giuseppe Grilli, Costanzo Di Girolamo i Donatella Siviero, amb l'esperança de convèncer-los d'estudiar el *Curial* o almenys de fer-ne una traducció a l'italià. No fou possible. Predominaven altres interessos. O no els vaig convèncer del tot sobre la napolitaneïtat i la italianitat contextuals de la novel·la.

2. Les consultes als editors Casacuberta i Aramon i als lexicògrafs Coromines, Colón i Veny

Entre els 1982 i el 1985, vaig prioritzar les consultes sobre el *Curial* amb editors i lexicògrafs que coneixen bé la llengua de la novel·la en funció de les ocupacions respectives. Pensava que els arguments lèxics eren decisius a l'hora de caracteritzar l'obra des del punt de vista diatòpic. Concretament, l'11 de febrer de 1982, em vaig entrevistar a Barcelona amb Josep Maria de Casacuberta, corrector de l'edició del *Curial*, de Barcino. Casacuberta, avesat com estava a la correcció i al contrast lingüístic entre textos medievals, amic de Sanchis Guarner i de Giner i excel·lent coneixedor directe del valencià actual, em va dir que sempre havia considerat que el *Curial* era ple de valencianismes i em va aconsellar de contactar Coromines.

Aquell viatge a Barcelona em brindà l'ocasió de parlar amb Anton Espadaler. Sabia que tenia molt avançada la redacció de la seua tesi sobre el *Curial*, i n'havia donat alguns avanços a la premsa. Aquell mateix 11 de febrer de 1982, Espadaler me'n va avançar algunes conclusions: considerava que

L'autor havia de ser un antitrastamarista i servidor de la casa de Cardona i confiava poder identificar en els arxius valencians el personatge real que s'amagaria sota el nom de Melchor de Pando. Poc temps després m'entrevistava amb Ramon Aramon, autor de l'edició del *Curial* que Casacuberta corregí. Em va confessar que tenia la impressió que l'obra estava tenyida de valencianismes lèxics i que acusava una notable influència italiana. Tanmateix, eludí pronunciar-se sobre els orígens de l'autor.

El 15 de febrer de 1982, m'adreçava per carta a Coromines i, alhora que li trametia un exemplar de *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, li comunicava el meu projecte —«ja una mica realitat»— de fer un estudi lingüístic del *Curial*, «que m'agradaria de sotmetre al seu judici abans de la seua publicació». Hi al·ludia a la redacció del text que em serviria com a lliçó magistral per a presentar-me al concurs-oposició a la plaça d'agregat de Lingüística Valenciana de la Universitat de València que havia deixat vacant Sanchis Guarner.

Amb les dades que havia reunit —només s'havien publicat els tres primers volums del *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana (DECat)* de Coromines—, el gener de 1983 vaig presentar una caracterització lingüística del *Curial* com a lliçó magistral per a l'esmentat concurs-oposició, que Sanchis havia de presidir. El govern de la UCD havia substituït Sanchis Guarner per Julián San Valero, president de la secessionista Acadèmia de Cultura Valenciana, en un intent de promoure l'altre candidat, un secessionista triat *ad hoc*. Tanmateix, San Valero, acompanyat en el tribunal per tres romanistes i per Joan Solà, se sumà a la unanimitat en la proposta de provisió i comentà als altres membres del tribunal que jo havia resultat ser «muy valenciano».

Aquell mateix any em vaig adreçar a Manuel Sánchez Mariana, cap de la Secció de Manuscrits de la BNE, que em comunicà que el Ms. 9.750, que conté el *Curial*, no figura en el *Índice de Manuscritos* d'aqueixa Biblioteca (ca. 1830), obra del seu director, Antonio González, i que la signatura primitiva del manuscrit, Ee-233, inventariat com a *Curial (Hazañias de) y sus amores con la noble Dama Guelfa*, passà a ser catalogat, el 6 de maig de 1890, amb la signatura Ee-162 i amb el nom d'*Amors de Curial y Guelfa*, potser per indicació de Rubió i Lluch.

El 1984, em disposava a revisar el treball que m'havia servit de lliçó magistral. Abans de fer-ho, vaig demanar parer a Germà Colón i Joan Veny sobre aqueix treball. Colón, en carta del 2 de novembre de 1984, em feia observar l'ús del dígraf *ch* per *tx*, molt freqüent en textos valencians, l'interès de l'expressió *en un punt* i la presència de mots profusament documentats a València com *fel* en femení i *cardenal* 'blavura'. La carta conclouia així: «La cosa està més que clara: l'autor és valencià». Ara bé, tant en altres cartes de 1985 com en la seua ressenya (1985) al llibre *Una reina per a 'Curial'* (1984), d'Espadaler, que era una versió revisada de la seua tesi, Colón em remarcà que jo, en el meu llibre de 1980, havia adduït, entre exemples idonis de valencianismes, d'altres que no ho eren, o no ho eren tan clarament. El meu pecat de joventut havia consistit a considerar indiscriminadament les primeres documentacions valencianes d'aqueixos mots al *Diccionari Català Valencià Balear (DCVB)*, d'Alcover i Moll, com a prova de valencianitat, quan sovint no eren sinó meres il·lustracions del

seu ús en el català medieval. Colón en algunes cartes em manifestava dubtes sobre el pes d'alguns valencianismes, però en altres, com en la carta del 22 d'agost de 1492, em reconeixia que, a pesar de la poca idoneïtat d'alguns dels mots del *Curial* adduïts en el meu llibre de 1980, la força del meu «argument és una cosa d'estadística. Enlloc del Principat hi ha tant *plegar*, *ausades*, *a soles*, etc. com al *Curial*». Per la seua banda, Joan Veny, en comentar-me el text que havia presentat com a lliçó magistral a Madrid, es pronuncià en termes similars i no dubtà a reconèixer que la novel·la tenia una innegable coloració diatòpica valenciana.

El 1984, vaig proposar a la Junta de Govern de la Universitat de València la investidura de Coromines com a doctor honoris causa, que, efectivament, s'aprovà el 28 de juny. Però Coromines declinà l'acceptació adduint que necessitava temps per a enllestir el *DECat*. En canvi, interessat a buscar col·laboradors valencians per al seu *DECat*, acceptà de venir a València, acompanyat de Joseph Gulsoy, el 2 i 3 de juny de 1985, per participar en un cicle de conferències sobre filologia catalana. Com no podia ser altrament, em vaig interessar pel *DECat* i, en concret, per les seues observacions sobre alguns mots susceptibles de ser considerats valencianismes. En la conversa que vam tenir el 3 de juny, Coromines em comentà la dificultat de provar amb criteris exclusivament lexicogràfics que el *Curial* fos d'autor valencià. Concretament, em feu observar que hi havia algun cas, com *tesor*, que també es podria explicar com a cultisme; que els mots *rabosa* i *almànguena* coincidien amb l'àrea del mossàrab i que *plegar* 'arribar' devia estar més estès anteriorment a Catalunya. Sobre aquesta accepció de *plegar*, Coromines havia comentat tant al *Diccionario Crítico Etimológico Castellano (DCEC)* com al *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico (DCECH)* que «todos los ejs. medievales son valencianos o de autor de procedencia ignorada (*Eximplis* de Ag; hay motivo para sospechar que el *Curial* sea también valenciano)». Tanmateix, al volum VI del *DECat* (1986), escollirà *plegar* per relativitzar-ne la força probatòria, a partir de la presència de *plegar* en una lletra lleidatana de 1464 i d'alguna altra ocurrència. En conseqüència, creia que no es podia «usar amb seguretat aquest argument a favor de l'origen valencià del *Curial*, tesi que jo he admès com a possible, i a favor de la qual dona arguments (bastant forts, si bé no tots, i potser cap de decisiu) el recent i excel·lent llibre [*Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*] d'Ant. Ferrando i Francès». No eren tampoc bastant fortes les seues argumentacions sobre *plegar*: els contextos en relativitzen la força, i l'absència de *plegar*, per exemple, entre els centenars de cartes de *Mensajeros barceloneses en la corte de Nápoles de Alfonso V de Aragón* (1963), publicades per Josep Maria Madurell, que parlen constantment de les eixides i les arribades dels missatgers barcelonins, és un silenci eloqüent. Ara bé, al costat d'aquelles observacions, Coromines em reconeixia que d'altres lexemes suggerien la coloració valenciana del *Curial*. De fet, si llegim, per exemple, al *DECat* les seues consideracions diatòpiques sobre *furt* / *furtar* i *menejar*, mots ben presents al *Curial*, les conclusions que se'n dedueixen són òbvies.

A la vista dels meus dèficits d'informació inicials, que no acabaven de resoldre obres com el *DCVB* i el *DECat*, vaig considerar que calia buidar molts textos del segle XV de tots els indrets de l'àmbit lingüístic català –encara no havia arribat la lingüística de corpus, tal com l'entendem ara– i, sobretot, que calia adoptar una metodologia superadora del mer aplec de documentació de

testimonis lexicogràfics aïllats i descontextualitzats. Calia enriquir la perspectiva lexicogràfica amb la gramàtica, la semàntica i la sociolingüística diacròniques i amb la lingüística cognitiva i calia posar-hi a contribució elements pertinents i contextualitzats d'història cultural i literària. Fruit madur d'aqueixes reflexions i del buidat de textos serà la meua ponència «Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del *Curial*» (2007), que serà publicada el 2012. M'hi referiré més avant. Més encara, em va semblar que en l'anàlisi de l'obra havia de superar la perspectiva estrictament lingüística. El *Curial* era sobretot un producte de la cultura de l'època. No es pot dissociar llengua i cultura. I, a més, calia relacionar la gènesi del text amb la seua transmissió.

3. El recurs a experts en diplomàtica, heràldica i literatura medieval: l'impacte de la hipòtesi de Jaume Riera (1991)

Vist que no hi ha cap referència documental directa ni indirecta al *Curial* fins que Agustín Duran va localitzar a la Biblioteca Nacional, de Madrid (BNE), l'única còpia que ens ha arribat, era del tot imprescindible una descripció diplomàtica del còdex que ens l'ha preservat. La confiança en l'expertesa de Jaume Riera i Sans, arxiver facultatiu de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), em va dur a demanar-li que comprovés si la lletra del manuscrit Ms. 9.750 de la BNE podria identificar-se amb la lletra dels textos presumptament autògrafs d'Olzina i fins i tot de Fonolleda conservats en l'esmentat ACA. No és probable que secretaris reials com Olzina i Fonolleda es dediquessin a fer de copistes, però calia descartar-ho. Era el 21 de maig de 1985. L'observació *in situ* dels documents suposadament autògrafs donà resultats negatius. En carta del 12 de setembre de 1985, Riera m'explicava, a propòsit l'ús de *plegar* 'arribar' en una missiva lleidatana de 1464, que Coromines havia adduït al volum VI del *DECat* (s. v. *plegar*) com a exemple d'aquest ús per un principatí, que la lletra devia haver estat dictada pel lleidatà Lluís de Montsuar, llavors diputat en cap de la Diputació de Catalunya. Ara bé, els afers tractats en la missiva tenien a veure amb la guerra contra Joan II, que oposava catalans i valencians, i, a més, a ell, com a lleidatà vinculat familiarment amb la Franja d'Aragó, no li devia resultar estrany l'ús de *plegar* 'arribar', que en la missiva alternava amb *arribar*. El context relativitzava al meu parer la força diatòpicament probatòria d'aquell ús aïllat. Riera també em suggeria de mirar «si l'autor del *Curial* podria ser Jaume Safont» i m'advertia, en relació amb la meua «dèria sobre el *Curial* valencià», que «els dialectòlegs cauen massa sovint en la temptació de creure que els dialectalismes estan perfectament delimitats i són inintercanviables». Ja m'havia llegit tot el *Dietari* de Safont: res a veure amb la llengua ni amb l'ambient cultural de la novel·la!

El *Curial* també aporta una rica informació sobre heràldica. La conversa amb Pere Maria Orts i Bosch, un dels nostres heraldistes més competents, era inevitable. Fou el 7 de març de 1985. En Pere Maria em recomanà d'estudiar les cròniques medievals sicilianes, perquè pensava que *Curial* evocava la figura de Joan de Próixita, i m'aconsellava llegir les *Vísperes sicilianes*, de Steven Runcinam, perquè em podria il·lustrar sobre l'enfrontament entre güelfs i els gibel·lins al segle XIII, aspecte que subjau en tota la novel·la. A Orts li interessava especialment què hi havia darrere

dels emblemes heràldics de la novel·la. Tenia un exemplar de la novel·la profusament anotat, que es convertí en punt de partida per a l'intercanvi de parers en moltes altres ocasions.

Calia conèixer i donar a conèixer també els estudis dels historiadors de la literatura medieval sobre el *Curial*. En desembre del mateix any, en la meua condició de director del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València, convidava Lola Badia a impartir a València un conferència sobre el *Curial*, que serà publicada en la revista *Caplletra* (1986), que jo dirigia. A «De la “reverenda letradura” en el *Curial e Güelfa*», Badia va vincular la «reverenda lletradura» de la novel·la amb el «proto-humanisme» hispànic i va remarcar l'interès de les «poètiques ficcions» del llibre tercer. A la vista dels interrogants que suscitaven aquestes qüestions, vaig convidar Xavier Gómez Font a estudiar les petges mitològiques presents en la novel·la. Els resultats apareixeran també a *Caplletra* (1989). Van ser aportacions ben útils per a intentar endinsar-se en la cultura literària d'un autor que es resistia a revelar el seu nom.

Llavors encara tenia pendent de complir aquell autoencàrrec de 1980 de redactar una biografia sobre Olzina en col·laboració amb Josep Trenchs. Paral·lelament mirava de reunir les petges autobiogràfiques que es podrien extraure de la novel·la amb noves lectures del text i dels aparats crítics de les diverses edicions publicades. Les meues recerques a l'Arxiu del Regne de València, les aportacions de Joan Ruiz i Calonja —entre les quals la transcripció de lletres cancelleresques de Joan Olzina—, la consulta dels estudis de Josep Miralles Sales sobre els Olzina a partir de la documentació de l'arxiu municipal de la Salzadella (Baix Maestrat), pàtria de Joan Olzina, i les referències documentals que em passà Agustín Rubio Vela em permeteren reunir noves dades biogràfiques sobre el més il·lustre dels secretaris del Magnànim, però cap que pogués ser relacionada directament amb les possibles petges autobiogràfiques de la novel·la, o viceversa. Les preferències lèxiques valencianes de les missives reials signades per Olzina, la cultura literària i el recurs als clàssics dels preàmbuls d'aquelles cartes, el seu llarg sojorn a Nàpols, la seua proximitat al Magnànim i a l'infant Ferrante, de qui era tutor, el seu domini del llatí, del català, de l'aragonès i de l'italià, el tracte privilegiat amb els humanistes al servei del rei Alfons, la possessió dels senyories de Huesa i Muniesa al regne d'Aragó, etc. suggerien uns vincles amb noms i ambients del *Curial*, però no eren raons suficients per a confirmar la hipòtesi de l'autoria. Trenchs em manifestà verbalment que estava convençut que la còpia del *Curial* s'havia realitzat en un entorn pròxim a Olzina relacionat amb Sicília, i així li ho comunicarà posteriorment a Olimpio Musso, que se'n feu ressò (1991). Li vaig oferir *Caplletra* per publicar les seues recerques. El resultat fou un article signat conjuntament amb Anton Canellas (1988), que es limità a oferir una panoràmica sobre els escrivans més destacats de la Cancelleria reial dels segles XIV i XV. D'Olzina, només se'ns deia que era un «secretari reial, el qual uns consideren valencià i uns altres català i fill d'un mercader de Berga», quan ja sabia, gràcies a Miralles Sales (1983), que era natural de la Salzadella. I cap mot sobre els seus possibles vincles amb el *Curial*.

Així les coses, vaig preferir no insistir més en la hipòtesi autorial d'Olzina. Ara bé, la relectura dels «escolis» sobre el *Curial* (1968) d'Antoni Comas, que fins i tot pensava que l'obra podria haver estat redactada originàriament en italià, i l'aposta de Júlia Butinyà (1988) per l'autoria de mossèn Lluís Gras, personatge vinculat a la cort napolitana del Magnànim, autor d'una *Tragèdia de Lançalot*, em van reafirmar que la nostra novel·la devia haver-se gestat a Partènope. Ja ho havia suggerit Rubió i Lluch (1901), el primer editor del *Curial*.

El mateix 1988, vaig aprofitar la meua condició de president del Comitè organitzador del IXè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes, que s'havia de celebrar a Elx i Alacant el 1991, per encarregar a Jaume Riera una ponència sobre el *Curial*. Riera hi accedí. Ara bé, per a sorpresa dels organitzadors, Riera la va transformar en una ponència titulada «Falsos dels segles XIII, XIV i XV» i, per a sorpresa del públic que l'escoltà i, sobretot, per a sorpresa meua, presentà el *Curial* com una falsificació de Manuel Milà i Fontanals. La contundència i la solvència tècnica de Riera van fer dubtar més d'un historiador de la literatura medieval sobre aquesta revolucionària hipòtesi. Entre els ponents o comunicats presents al col·loqui amb els quals vaig intercanviar opinions sobre la hipòtesi de Riera hi havia Joan Fuster, Albert Hauf, Germà Colón, Antoni M. Badia i Margarit, Joan Veny i Curt Witlin. El professor Badia em presentà Júlia Butinyà, que també hi participava. Ni ella ni jo vam poder donar crèdit a la hipòtesi de Riera. En manifestacions posteriors al col·loqui, la majoria dels experts en cultura catalana medieval la desautoritzaren. Davant les crítiques a Riera, sempre vaig defensar el seu dret a expressar els seus punts de vista i la utilitat de les seues argumentacions. Ell, però, no acceptà bé que no avalés les seues conclusions. En el monogràfic que dedicà el diari *El País* a la polèmica, titulat «Cartes de batalla per a en *Curial*» (19-IX-1991), vaig participar amb una col·laboració, «El *Curial*, orfe i medieval». L'acabava amb aquesta conclusió: «Haurem de continuar considerant el *Curial* com un text medieval i, ara com ara, orfe. Tant de bo la proposta de Riera serveixi per suscitar les respostes crítiques que ell propugna».

Encara que no vaig subscriure la hipòtesi de Butinyà sobre la l'autoria de mossèn Gras —no em convencien les suposades similituds estilístiques entre el *Curial* i la *Tragèdia de Lançalot*—, la coincidència amb ella a situar en la cort napolitana del Magnànim la gènesi del *Curial* va servir de punt de partida per a l'intercanvi de punts de vista i de col·laboracions.

El dia 20 de desembre de 1991, Fuster rebé de Riera còpia de la seua ponència al col·loqui d'Alacant-Elx, precedida d'una breu nota que deia:

Benvolgut, han estat tantes les vegades que, rumiant sobre les coses que dic en aquest treball, he pensat en Joan Fuster, que he volgut enviar-vos-en una còpia abans de la seva publicació. També de haver-hi una altra raó, és clar: que Joan Fuster deu ser una de les poques persones predisposades a acceptar algun dels meus plantejaments. Si m'equivoco, dissimuleu. Atentament, Jaume Riera.

En tornar de les vacances de Nadal, exactament el 13 de gener de 1992, Joan Fuster em comentà els punts de vista de Riera i jo li vaig manifestar les meues objeccions a la major part de les seues argumentacions. A l'endemà, Fuster escrivia a Riera i li confessava el seu escepticisme quant a les hipòtesis sobre l'autoria, però també reconeixia que, encara que «no és un llibre, el *Curial*, que hagi caigut mai en l'àmbit de les meues preferències, i no sé per què», tanmateix, la seua «singularitat [...] dins la literatura catalana (coneguda) del XV exigia alguna explicació. Antoni Ferrando manté –ahir mateix en parlàvem– la teoria de l'origen italià de la novel·la, obra d'algun “curial” de la burocràcia del Magnànim. És obvi, per raons d'estil, de composició i d'idioma, que el *Curial* no podia haver estat escrit per un catalanoparlant continental o insular, en la data acreditada pel personal docte». Si el *Curial* no podia haver estat escrit per un catalanoparlant a Catalunya, València o les Illes Balears, ¿en quins altres llocs de la Corona d'Aragó (que llavors integrava Nàpols, Sicília i Sardenya) podria haver estat escrit sinó en la cort napolitana del Magnànim? Quant a la hipòtesi de Riera, Fuster li concedia que «no els Aguilons ni els Rubions –inventors de la “literatura catalana medieval”–, [sinó] més aviat don Manuel [Milà]» hauria estat l'ordidor més indicat d'aquell «simulacre “renaixentista”», però que faltava «provar-ho». En tot cas, «tot em sembla ben precari» –concloïa–, i encara «quedava pendent el dictamen dels paleògrafs a propòsit del manuscrit».

Paleògrafs il·lustres, com Anscari Mundó (1991) i Josep Perarnau (1992) ja n'havien dit la seua. Així i tot, vaig demanar a Francisco Gimeno, nou catedràtic de Paleografia de la Universitat de València, que fes una descripció del Ms. 9.750 tan completa i crítica com fos possible. El resultat es publicà a *Caplletra* «Matritensis 9.750» publicada a *Caplletra* (1993 [1994]), on el jove expert valencià conclogué que l'obra hagué de ser copiada al segle XV per una mà castellana o aragonesa. Fuster ja no la pogué llegir.

Un dels punts més discutibles de la ponència de Riera sobre el *Curial* fou el de l'heràldica. El 31 de març de 1992, vaig tenir una trobada amb Martí de Riquer, quan encara no havien aparegut les actes del IXè Col·loqui de l'AILLC i li vaig demanar parer sobre alguns dels elements heràldics de la novel·la que Riera qüestionava. Riquer rebutjà asseveracions com ara que no hi havia al segle XV escuts amb deixuplines, o que fossen cosa del segle XIX els escuts amb dues espases encreuades, que ja trobem al *Tristan*. És en el marc d'aquesta trobada i dels meus comentaris sobre la llengua del *Curial* que Riquer em recomanà l'estudi de la llengua cancelleresca a partir d'un ampli corpus documental representatiu i ben seqüenciat cronològicament, a fi de conèixer l'evolució de la llengua literària. Concebut com a projecte d'investigació, el primer resultat n'ha estat la publicació de la *Col·lecció documental de la Cancelleria de la Corona d'Aragó (1291-1420)* (2013), a cura de Mateu Rodrigo Lizondo i de Jaume Riera. També sobre la qüestió heràldica del *Curial*, Pere Maria Orts em comentà que considerava coherent el simbolisme que es desprenia dels elements heràldics, però trobà tan inexplicables els vincles entre els Cardona i els Mediona que no descartà la hipòtesi de la falsificació. Per a mi, més motius per a l'estudi del text i del context!

Cap dels membres i col·legues de la Secció Filològica de l'IEC amb els quals vaig comentar la ponència de Riera va donar crèdit a la hipòtesi de la falsificació. A Joan Bastardas, però, li cridava l'atenció la presència innovadora en el *Curial* d'un Horaci absent en la tradició catalana medieval. Fuster acabava precisament la seua carta a Riera del 14 de gener de 1992 amb aquestes paraules: «En la vostra comunicació parleu d'una “menció d'Horaci” (p. 40) en el *Curial*, i he consultat l'índex de Miquel i Planas sense trobar-la. ¿És una errada?». Fuster no la va trobar perquè el nom, com molts altres, estava escrit a la italiana: Oràcio. Pere Bohigas continuava pensant que el *Curial* era obra d'un cavaller principatí. Marc Mayer em va remetre a l'entorn cultural del concili de Basilea...

Tots aquests estímuls em serviren per a prioritzar l'estudi de les fonts literàries i historiogràfiques i del context cultural de l'obra. Per una banda, em resultaren molt productives les observacions de Jordi Rubió sobre la versió de la llegenda de la duquesa d'Àustria falsament acusada d'adulteri que presentava el *Curial*. Hi vaig dedicar dos treballs: en el primer (1996), vaig destacar la singularitat de la versió del *Curial* dins la tradició literària i historiogràfica catalana, en no ser dependent de la versió de Desclot; en el segon (2004), vaig confirmar, mitjançant la comparació del *Curial* amb la narració germànica *Philipertus et Eugenia*, l'adscripció de la nostra novel·la a la família textual italogermànica de l'esmentada llegenda. Per altra banda, el suggeriment d'Antoni Comas sobre la possibilitat que la novel·la hauria pretès evocar les aspiracions del Magnànim al ducat de Milà em portaren a considerar la possible intencionalitat política del *Curial*. Em vaig fixar en el suport implícit de la novel·la a l'ofensiva de legitimació dinàstica mampresa per Alfons el Magnànim, que volia fer valdre la seua condició d'hereu alhora dels Hohenstaufen sicilians i dels Anjou napolitans.

En estudiar com presenta el *Curial* l'enfrontament entre Pere el Gran i Carles d'Anjou a Bordeus, em vaig adonar que ho fa d'acord amb la versió de les cròniques gibel·lines italianes i, en intentar explicar les errades històriques de la novel·la, vaig constatar que provenen de diversos *commenti* a la *Divina Comèdia*. Entre aquestes errades, inexplicables en l'àmbit hispànic de la Corona d'Aragó, la més notòria fou la d'afirmar que l'infant Alfons d'Aragó, fill de Pere el Gran (1276-1285), havia mort abans que el seu pare, quan de fet el succeí com a rei. És un error de gran part de la historiografia italiana i dels *commenti* dantescos, que presenta Jaume II d'Aragó (1291-1327), secundogènit de Pere el Gran, com a successor seu, fet real a Sicília (1285-1291), però no als regnes hispànics de la Corona d'Aragó, on el precedí Alfons el Liberal (1285-1291). Des de la perspectiva hispànica, són *anomalies* històriques. Des de la historiografia italiana medieval, són uns errors explicables, que confirmen la gènesi del *Curial* a Itàlia, i no a Catalunya o València. L'estratègia de l'anònim autor d'alterar només parcialment els noms de molts personatges de la novel·la deixava esclertes per a deduir si volia referir-se a personatges reals coetànies. En alguns casos, com el de Pero Maça, presentat també com Pero Cornell, la identificació del nom era ben explícita, ja que aquesta alternança remet a un famós noble valencià, Lluís Cornell àlies Maça, que, per raons de vincle hereditari, usava indistintament l'un i l'altre cognom. Moltes d'aquestes recerques les vaig reunir en la ponència «Sobre el marc històric de *Curial e Güelfa* i la possible intencionalitat de la novel·la» (1997), que vaig presentar al col·loqui d'Ais de Provença dedicat al *Tirant* i al seu context (1994), per invitació de Jean-Marie Barberà.

Gràcies a l'estada a Ais de Provença, vaig poder convèncer Barberà, que ja havia traduït al francès el *Tirant* i *Jacob Xalabín*, que traduís també el *Curial* (2007). Però, prèviament, calia dotar-se d'una edició filològica del *Curial* que esmenés uns quants errors de l'edició més coneguda, la d'Aramon (1930-1933). Gràcies a la col·laboració de l'Institut Virtual Internacional de Traducció (IVITRA), dirigit per Vicent Martines Peres, vaig aconseguir l'aparició quasi simultània de l'edició filològica del *Curial*, prologada i curada per mi, i de la traducció francesa de Barberà (2007). De totes dues, se n'encarregà l'editorial Anacharsis, de Tolosa de Llenguadoc. La nova edició ha estat la base de les traduccions del *Curial* a l'anglès (2011), per Max Wheeler; al portuguès (2012), pel brasiler Ricardo da Costa; a l'italià (2014), per Anna Giordano i Cesáreo Calvo, i a l'asturià (2016), per Pablo Suárez García. Totes elles han estat precedides per una Introducció, que he anat revisant i actualitzant, en què sempre he defensat la gènesi de la novel·la a Itàlia, el context multilingüe en què es movia l'autor, la influència preponderant de l'italià i l'absència de proves sòlides per a continuar sostenint la hipòtesi de l'autoria d'Olzina. En el cas de la traducció italiana del *Curial*, Cesáreo Calvo la va fer acompanyar d'un interessant estudi sobre la influència que hi té l'italià: «Lingua toscana in bocca catalana. Sull'italianità del *Curial e Guelfo*». La malaguanyada traductora italiana em va comentar que, en posar el *Curial* a l'italià, havia experimentat la sensació d'una retraducció a l'italià, com si l'obra hagués recuperat la llengua original, de tan pròximes com són les estructures sintàctiques i les opcions lèxiques de la novel·la i les de l'italià de l'època.

Si hi ha una traducció de l'obra que vaig perseguir insistentment des del 1983, ja arran de la meua primera visita a Nàpols, va ser precisament la italiana. Estava convençut que, encara que el *Curial* és de redacció original catalana, la traducció a l'italià la restituiria en certa manera a l'àmbit cultural italià del segle XV. De fet, llavors ja havia contactat amb Anna Giordano amb el mateix propòsit. Trenta anys després, en contactar-la de nou, va acceptar de fer la traducció gràcies a l'oferiment de col·laboració del seu col·lega Cesáreo Calvo, expert en la traducció italiana del *Tirant lo Blanc*. He de dir, però, que prèviament li havia fet la proposta de traducció a Annamaria Annichiarico. Fou exactament la primera setmana de desembre de 2005. Diverses ocupacions li van impedir de fer-se'n càrrec. Així i tot, ho va intentar, i molt escrupolosament, tal com demostrà en la mostra de traducció de diversos capítols que va publicar, com veurem després, el 2012.

Aquesta operació de l'IVITRA de difusió internacional del *Curial* a través de la traducció de l'obra va tenir també una contrapartida nacional: Júlia Butinyà en va fer una bona versió al castellà (2003), que va dedicar a Martí de Riquer, i Maria Àngels Fuster Ortuño en fa ver una altra, de caràcter filològic i d'aplicació multilingüe, com a tesi doctoral (2009), amb un tribunal que també vaig tindre l'honor de presidir. Totes dues estan allotjades al web de l'IVITRA al si de la Biblioteca Multilingüe de la Mediterrània. Dins d'aquest pla d'estudi del *Curial*, s'ha d'incloure la tesi doctoral (2007) de Sandra Montserrat sobre els usos de *venir*, *arribar* i *aplegar* entre els segles XII i XVI, de tant interès lingüístic per al *Curial*, que comptà amb un tribunal que vaig tindre el privilegi de presidir.

Entre les converses que llavors sostenia amb Eduard Mira, historiador, expert en art i alhora escriptor, que durant uns quants anys havia estat director de l'Institut Cervantes de Nàpols, no podia faltar el de la dimensió històrica del *Curial*, especialment sobre el context cultural napolità, que ell coneixia bé, i sobre els problemes de l'autoria. En la Introducció a la meua edició filològica, ja vaig escriure que l'atribució de l'autoria a Olzina era «una hipòtesi que avui no mantindria». El 2010, Eduard Mira treia a llum la novel·la històrica *Escacs de mort*, ubicada al Nàpols del segle XV. Per a sorpresa meua, em va mostrar que hi havia fet aparèixer el *Curial* i que ficcionalment n'havia fet autor Fernando de Guevara, gran senescal del reialme napolità, germanastre d'Enyego d'Àvalos. Sens dubte, Mira intuïa bé no sols el context on es gestà la novel·la, sinó també, com sabrem després, l'entorn de l'autoria.

4. Per una perspectiva multidisciplinària i una projecció internacional del *Curial*: els *Estudis lingüístics i culturals sobre 'Curial e Güelfa'* (2012)

L'esmentat col·loqui d'Ais de Provença va abordar aspectes i perspectives molts diferents sobre el *Tirant*, des de la crítica literària a la recepció internacional, passant per la nova documentació sobre el manuscrit o per l'impacte de l'Islam en la novel·la. El model em serví d'inspiració per a promoure una iniciativa semblant aplicada al *Curial*, però prioritzant els aspectes lingüístics i culturals, els menys abordats fins llavors. Foren els Encontres Internacionals sobre el *Curial* que van tenir lloc a la Universitat Menéndez Pelayo, de Santander (2007), i a la Universitat d'Alacant (Seu de la Nucia) (2008), dins del marc de l'IVITRA. Calia aplicar els nous coneixements i els nous mètodes de la lingüística diacrònica i de la història cultural a l'estudi del *Curial*. Calgué, doncs, convèncer molts estudiosos, la majoria amb coneixements superficials de l'obra però amb coneixements sòlids sobre la història cultural i sobre el català de l'època, perquè s'impliquessin en l'anàlisi d'un text d'extraordinari valor literari voltat de considerables enigmes (context, autoria, fonts, datació, originalitat, singularitat lingüística, etc.), però amb reptes apassionants per a l'investigador. Hi foren convidats experts nacionals i estrangers, amb la voluntat d'integrar nous mètodes d'estudi i perspectives diferents: Anna M. Annichiarico, Anna M. Babbi, Jean-Marie Barberà, Rafael Beltran, Montserrat Batllori, Júlia Butinyà, Emili Casanova, Germà Colón, Anna M. Compagna, Dominique de Courcelles, Báalazs Déri, Anton Espadaler, Vicent J. Escartí, Antoni Ferrando, Susann Fischer, Francisco Franco Sánchez, Maria Àngels Fuster, Isabel Grifoll, Albert Hauf, Joaquim Martí Mestre, Carles Miralles, Esperança Ramírez, Josep Martines, Vicent Martines, Joan F. Mesa, Xavier Molina, Sandra Montserrat, Manuel Pérez Saldanya, Joan R. Ramos, Xavier Renedo, Gemma Rigau, Isabel de Riquer, Rozalya Sasor, Elena Sánchez, Beatrice Schmid, Meritxell Simó, Avel·lina Sunyer, Xavier Terrado, Jaume Torró, Albert Turull, Joan Veny, Max Wheeler i Curt Wittlin. L'objectiu era triple: potenciar el coneixement de l'obra, incidir en els aspectes menys estudiats (llengua i context cultural) i projectar-la en l'àmbit internacional. I, per tal de fer més efectius els resultats de les aportacions, calia que fossen reelaborats acadèmicament i que fossen publicats en una editorial de prestigi

internacional. Era una manera de contribuir a neutralitzar els desavantatges del *Curial* a causa del seu anonim i de l'escassa atenció que li ha concedit la romanística, sobretot en comparació amb el *Tirant*. L'escassa coneixença del *Curial* en àmbits acadèmics internacionals, que també contrasta amb els nombrosos estudis sobre la novel·la bessona, *Le Petit Jehan de Saintré*, d'Antoni de la Sala, ha estat molt present en les meues converses amb col·legues com Vicent Martines i Rafael Beltran Llavador.

El 2011, els diversos intents d'edició d'una obra tan voluminosa tingueren un final feliç gràcies també al suport de l'IVITRA: l'editorial John Benjamins acceptà de publicar-la. En el camí en cerca d'editor, hi hagué alguns participants (Colón, Veny) que s'avançaren a publicar els seus treballs en llibres propis; Torró, que havia anunciat la seua participació amb la ponència «*Curial e Güelfa* i la cavalleria humanística», la derivà, sota el títol de «El manuscrit del *Curial e Güelfa*, els pròlegs i el *Filocolo*», cap a una revista especialitzada; i encara hi hagué algun altre que no arribà a lliurar el seu treball. La immensa majoria ho van fer. El lapse de temps entre la petició dels originals i el conveni amb John Benjamins va permetre incorporar noves col·laboracions sobre aspectes relacionats amb la transmissió i amb l'escriptura de la novel·la: en concret, les de Gemma Avenoza, Vicent J. Escartí i Arsenio Sánchez. El volum dels *Estudis lingüístics i culturals sobre 'Curial e Güelfa', novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana / Linguistic and Cultural Studies on 'Curial e Güelfa'. A 15th Century Anonymous Chivalric Romance in Catalan*, amb vora 1.200 pàgines, distribuïdes en quatre blocs (La novel·la i el seu context, Aproximació cultural, Aproximació gramatical i Aproximació lèxica), aparegué el 2012. La xarxa de distribució de John Benjamins aconseguí que l'obra fos present immediatament en desenes i desenes de biblioteques de referència d'arreu del món. L'esforç per coordinar la quarantena d'investigadors implicats havia valgut la pena. I, més encara, la satisfacció d'haver contribuït a enriquir, des d'un enfocament multidisciplinari, els nostres coneixements del *Curial* i a difondre'l entre la romanística.

Gràcies a tots aquests treballs, que superen amb escreix els objectius inicials, tenim aportacions de primer ordre sobre els trets codicològics del Ms. 9750 de la BNE, el context italià de la novel·la, la seua datació, les seues fonts clàssiques i medievals (especialment, l'aprofitament de les *Tre Corone* i dels *commenti* de Dant i la filtració italiana de la literatura francesa i occitana), el tractament del component àrab, els punts de connexió amb l'humanisme de l'època, la concepció de la vida cavalleresca i dels valors mercantils, els estils i els tipus d'escriptura, els elements plàstics, les estructures gramaticals, les singularitats lèxiques i semàntiques, les interferències lingüístiques, l'onomàstica, les intertextualitats, les qüestions relacionades amb l'autoria i la transmissió del text, els problemes de crítica textual, el rerefons històric i les connotacions ideològiques de l'obra. A la vista de les aportacions més estrictament lingüístiques dels *Estudis sobre el 'Curial'*, s'ha demostrat que l'obra és un text de mitjan segle XV, escrit en un model culte caracteritzat per la variació de formes i de registres, amb trets fonètics i morfològics catalanooccidentals i preferències lèxiques valencianes.

Assabentat que, durant el procés de restauració del manuscrit *Curial* (2007), se n'havia extret el *makulatur*, el 2 de desembre de 2009 vaig tornar a inspeccionar el còdex a la BNE, aquesta vegada acompanyat de Mateu Rodrigo i de Júlia Butinyà. És llavors quan el tècnic de la BNE, Arsenio Sánchez Hernampérez, ens va explicar tot el procés de restauració del còdex, amb cobertes mudèixars similars a les d'altres enquadernacions toledanes de la darrerria del segle XV. Havent comprovat que el *makulatur* conté bàsicament documentació administrativa del comtat de Fuensalida, a la vora de Toledo, i que tant el *Curial* com l'única còpia que ens n'ha pervingut presenten petges castelleses, s'imposava una constatació: devia haver-hi vincles entre l'autor, el copista i Toledo. Més encara: el còdex a penes mostrava senyals d'ús. No devia haver circulat, doncs, per terres catalanes. L'anàlisi del text i del còdex que ens l'ha transmès també permeté una conclusió: l'autor, que tenia bons coneixements de literatura francesa, devia estar familiaritzat no sols amb l'italià, sinó també amb el castellà. És aquesta singularitat lingüística una de les raons que havia adduït Riera com a prova que el *Curial* havia de ser una falsificació del segle XIX. En canvi, per a mi era un dels arguments que millor podrien contribuir a la identificació de l'autor, sens dubte una persona plurilingüe. Així que encara vaig poder integrar aquestes conclusions en la meua aportació als esmentats *Estudis sobre el 'Curial'*, «Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del *Curial*», entre les quals el fet de tenir en compte que les preferències lèxiques valencianes no havien de comportar que l'autor fos necessàriament valencià, però sí amb un estret contacte amb València. Tot plegat em va permetre d'oferir un retrat robot de l'encara desconegut autor.

Paral·lelament, treballava en la difusió del *Curial*. En juny del 2010, vaig elaborar, en col·laboració amb Júlia Butinyà, en l'àmbit de la Universidad Nacional de Educación a Distancia, de Madrid, el DVD *Curial e Güelfa*, destinat a la docència.

Gràcies a la invitació d'Albert Hauf, vaig participar en el *Panorama crític de la literatura catalana* (2011) amb un *status quaestionis* sobre la novel·la. Va ser una bona oportunitat per a rellegir amb nous ulls la major part de la bibliografia sobre el *Curial* i per a anunciar la imminent aparició de la major part dels treballs destinats als susdits *Estudis sobre 'Curial e Güelfa'*.

5. El recurs a la medievalística. L'aportació de Maria Teresa Ferrer Mallol (2010)

Els *Estudis sobre el 'Curial'* van dur inevitablement a plantejar de nou la qüestió de l'autoria. Si coneixíem l'autor, es podien resoldre molts dels enigmes de la novel·la. Calia comptar, doncs, amb experts en la història cultural de la Corona d'Aragó.

Gràcies a la meua condició de membre del comitè organitzador del congrés *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*, que, promogut per la Institució Alfons el Magnànim, se celebrà a València entre el 14 i 18 de setembre del 2010, vaig propiciar la participació de Maria Teresa Ferrer Mallol, amb l'encàrrec d'abordar «El nord d'Àfrica en la narrativa del segle XV». L'objectiu

directe era el *Tirant*, bé que el títol permetia abordar també el *Curial*. Per a sorpresa meua i la dels assistents, l'encàrrec es reconvertí en «Fou Lluís Sescases l'autor de *Curial e Güelfa*?». A partir d'una comparació entre els personatges històrics reals i els personatges històrics recreats en la novel·la, i a partir de l'anàlisi del context històric, la medievalista catalana arribà a la conclusió que l'autor devia ser el catalanooccidental Lluís Sescases, ja que la novel·la no sols revela un bon coneixement de les corts de Savoia i de França, tal com el tenia aquest bibliotecari i diplomàtic al servei del Magnànim, sinó que també esmenta personatges reals amb els quals ell es relacionà. El context italià quedava perfectament il·luminat. Certament, era un context prou diferent del que ens ofereix el *Tirant*. En la meua intervenció en el susdit congrés, titulada «*Curial i Tirant cara a cara*», vaig subratllar precisament les diferències de context entre ambdues obres.

El 12 de desembre de 2011, amb les actes del congrés ja publicades, Maria Teresa Ferrer em demanava si els especialistes en filologia estàvem d'acord amb «la identificació [de l'autoria] que he fet». Tot seguit li vaig comentar breument les meues objeccions: ¿poden, per exemple, un diplomàtic com Sescases o un secretari reial com Olzina incórrer en els errors històrics d'una novel·la de deliberat rerefons històric? És poc creïble. En la meua carta a Maria Teresa del 14 de desembre li deia:

Quant al teu article, estic meravellat pel treball que hi has esmerçat. La més cordial enhorabona! Tu mateix dius que és una hipòtesi, i així la veig: com una bona hipòtesi, amb l'avantatge sobre totes les anteriors que ha estat ben raonada i documentada. El gran problema és que no tenim cap document que lligui mínimament Sescases amb la cultura tan profundament italiana de l'autor del *Curial*. Com a filòleg em crida l'atenció que l'autor del *Curial* usi tantes paraules documentades quasi exclusivament a València: *almàguena, ausades, marjal, alqueria, mentira*, etc. Crec que hauríem de trobar més suport documental per a donar-la, la hipòtesi, com a quasi segura. De fet, una bona part de les relacions de Sescases amb personatges que pul·lulaven per Nàpols es podrien aplicar a col·laboradors del Magnànim, com Olzina, de qui es coneix millor la seva formació cultural. Jo mateix he renunciat a mantenir aquesta hipòtesi per manca de més documentació. Ara bé, no la deixis (sense excloure altres possibilitats semblants): tens molta font d'informació al teu abast i molta competència per a abordar-la! És una bona línia de treball.

El mateix 14 de desembre, Maria Teresa em contestava:

Sento no haver-te convençut, però a mi em sembla evident que moltes coses només poden coincidir amb la biografia de Lluís Sescases, que va viure a altres corts a més de la d'Alfons el Magnànim i que va treballar per a la Croada per al papa Calixt.

El problema és que la presència de Sescases a les corts de Savoia i de França es produí entre 1451 i 1462 i que la croada del papa Calixt és de 1453, mentre que el *Curial* és dels anys quaranta, tal com havíem observat Isabel Grifoll i jo mateix en els nostres articles dels ja citats *Estudis sobre 'Curial e Güelfa'*.

Per a mi, la hipòtesi sobre Sescases presentava problemes similars a la d'Olzina: els dos cortesans vivien en un mateix context cultural a Itàlia i tenien una bona coneixença de les relacions internacionals del Magnànim, però no hi havia manera de lligar directament les dades del *Curial* amb les seues biografies. En conseqüència, vaig arribar a la conclusió que la ressenya que em proposava fer sobre la hipòtesi de Ferrer Mallol podria servir per a tractar conjuntament ambdues hipòtesis. En el cas d'Olzina, em permetria, a més a més, complir amb el meu compromís de 1980. L'argumentació de la medievalista catalana sobre l'autoria del *Curial* em dugué a revisar les meues recerques sobre Olzina.

Finalment, la ressenya es va convertir en un article: «Joan Olzina, secretari d'Alfons el Magnànim, ¿autor de *Curial e Güelfa*?» (2012 [2013]). El títol posava l'èmfasi en el personatge valencià, però l'article s'ocupava igualment de Sescases. Així, d'una banda, hi vaig explicitar els arguments que em dugueren inicialment a propugnar la hipòtesi de l'autoria d'Olzina (1980), després a silenciar-la (1997) i, últimament, a descartar-la (2007). En el cas de Sescases, vaig explicitar les raons favorables a considerar-lo com a possible autor del *Curial*, però després en vaig exposar les desfavorables. Aquestes eren tantes i tan contundents que feien inviable admetre la hipòtesi de Ferrer Mallol.

Des d'una òptica purament medievalística, Ferrer Mallol havia encertat a delimitar el context històric del *Curial*, però no havia tingut en compte ni les fonts literàries ni el rerefons ideològic de la novel·la, ni tampoc la cronologia que se'n desprèn, incompatible amb la seua hipòtesi que la novel·la s'hauria gestat als anys 50, quan Sescases era a Savoia i a França. Ferrer Mallol veié en el nom de la Güelfa «un misteri» i en la trama, «un entreteniment en el qual [l'autor] es divertí a portar a l'absurd la manera com alguns es guanyaven el suport del rei». Precisament el nom de la Güelfa, tal com ja vaig defensar el 1997 i que reiteraré en «*Curial e Güelfa: ¿una història amorosa en clau?*» (2012), ja suggereix una intencionalitat política, que la trama de la novel·la confirma. En efecte, la recreació del conflicte que es produí a la Itàlia del segle XIII entre Pere el Gran, màxim representant dels gibel·lins, i Carles d'Anjou, defensor dels güelfs, serví a l'autor per a contribuir a legitimar la causa del Magnànim contra Renat d'Anjou en el Nàpols del segle XV. Aquesta ofensiva de legitimació dinàstica és un dels arguments centrals de la *Descendentia regum Sicilie* (1438), que el Magnànim encarregà a Pau Rossell, obra que, per recomanació meua, ha editat i traduït Antoni Biosca Bas (2019).

A la vista de les referències toledanes del *makulatur* del *Curial*, l'estiu de 2012 vaig recórrer a Agustín Rubio Vela per demanar-li bibliografia sobre la noblesa toledana del segle XV partidària dels infants d'Aragó i per suggerir-li que s'ocupés del *Curial*. Entre els llibres recomanats hi havia el d'Antonio Serrano de Haro, *Personalidad y destino de Jorge Manrique* (1975), que dedica unes quantes pàgines a la cort toledana de l'arquebisbe Alonso Carrillo, afecte al partit aragonès i pròxim als Manrique lletraferits, que estigueren vinculats a València arran dels conflictes amb els infants d'Aragó. El 7 de setembre de 2012, davant la meua darrera insistència, Rubio declinà amablement: «No me encuentro con fuerzas, ni con preparación, para entrar en el tema del *Curial*».

6. La recerca d'Abel Soler, fruit de la interacció entre la medievalística i la filologia (2016)

L'article «Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del *Curial*», que acabava de publicar (2012), m'havia dut a la conclusió que havia situat el context cultural de la novel·la en el lloc que pertocava –la cort italiana del Magnànim, i no Catalunya o València– i que havia traçat un retrat robot de l'autor més que plausible: escriptor familiaritzat amb el català de València, però no necessàriament valencià, amb domini de l'italià i del castellà i coneixements de francès, vinculat a la cort del Magnànim, però amb probables connexions amb Toledo, i d'una cultura i d'una sensibilitat lingüística més que notables. Els esforços per a identificar-lo amb algun dels lletraferits catalanòfons de la cort napolitana no havien donat els fruits concrets, però, del retrat robot, en tenia poc dubtes. Tenia la sensació que el descobriment del nom de l'autor estava a tocar i que només el podria descobrir un medievalista que tingués alhora uns bons coneixements d'història cultural i literària de l'època.

Aquell mateix estiu de 2012, el medievalista Abel Soler Molina enllestia la redacció d'un llibre sobre els vincles entre Joanot Martorell i Jaume de Vil·laragut, que em va donar a conèixer. Em vaig adonar que coneixia molt bé la història de la Corona d'Aragó al segle XV i li vaig suggerir que s'ocupés del *Curial*, atès que era una novel·la de gran interès històric. El llegí i accedí a ocupar-se'n. No m'ho creia! Em semblava una decisió impossible davant l'enorme feina que suposava intentar resoldre la gran quantitat d'enigmes de l'obra. Soler s'hi engrescà tant, que el 17 de desembre de 2012 ja inscriví el treball, sota la meua direcció, com a projecte de tesi a la Universitat de València.

La direcció de la tesi doctoral d'Abel Soler Molina, finalment titulada *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «Curial e Güelfa»*, va suposar quatre anys de dedicació intensa a una recerca ambiciosa i alhora complexa, que el doctorand, medievalista i historiador de la cultura, va dur a terme amb un treball i una competència admirables. La consulta ingent de fonts de primera mà i d'estudis nacionals i internacionals sobre el context polític, literari i cultural de la Corona d'Aragó, d'Itàlia i dels entorns europeus pròxims i la redacció incessant dels capítols de la tesi seguint un pla minucios de treball van ser objecte de converses personals i d'intercanvis epistolars via internet quasi a diari. No cal dir que m'hi vaig implicar decididament no sols per responsabilitat acadèmica, sinó per la creixent convicció que Soler reunia les condicions idònies per a resoldre satisfactòriament la major part dels enigmes que suscitava l'obra i que tanta desorientació causaven entre els estudiosos del *Curial*.

Soler va extraure de la novel·la tota mena de detalls que poguessen projectar llum sobre la trajectòria biogràfica i la cultura literària de l'autor, va prendre bona nota de possiblement tots els estudis que s'havien fet sobre el *Curial* i es va il·lustrar encara més sobre les lletres i la cultura de l'època. Fet això, es tractava de discernir si el *Curial* es podria adscriure o no a la cort italiana del Magnànim, d'analitzar minuciosament les múltiples al·lusions culturals i històriques de la trama novel·lesca, d'examinar les connexions del text amb les dades de l'únic manuscrit que ens l'ha transmès i de

comprovar si hi afloraven les experiències vitals i lectores que poguessen conduir a l'autoria. Soler partí de la mateixa metodologia que Maria Teresa Ferrer, però ampliada a altres coordenades analítiques: literàries, lingüístiques, paleogràfiques, cronològiques, heràldiques i diplomàtiques. D'aquesta manera, Soler inventarià les fonts de la novel·la i l'onomàstica, que remet quasi sempre a personatges coetanis i, després d'haver reunit un repertori prosopogràfic dels personatges d'origen ibèric residents a la Itàlia del Magnànim o estretament connectats amb aquella cort, seleccionà els que manifestaven interessos culturals i literaris, compatibles o no amb el contingut del *Curial*. Atès que no s'havien donat proves conclusives de cap hipòtesi autorial fins al moment, li vaig insistir que, sobre les possibles propostes d'autoria que en fes, hi actuaria d'advocat del diable.

A pesar de comptar amb un repertori prosopogràfic pràcticament exhaustiu, que permetria ja d'entrada concretar quins eren els personatges de la cort del Magnànim més destacables des del punt de vista literari o paraliterari, la cerca del possible autor es va concebre com una recerca progressiva: calia anar lligant caps entre les dades de la novel·la i la biografia dels lletraferits més pròxims a la cultura que revela el *Curial*. Entre els inicialment millor situats estaven Olzina i Sescases. I Soler, a pesar de les meues reserves, no els va voler descartar d'entrada. Ara bé, quan em va presentar la descripció biogràfica i intel·lectual dels possibles candidats a l'autoria del *Curial*, entre els quals hi havia la d'Enyego d'Àvalos, no vaig tenir cap dubte que aquest en devia ser l'autor. S'ajustava al retrat robot que havia traçat i al tipus de cavaller que encarna el protagonista de la novel·la. La biografia que en va deixar escrita Vespasiano da Bisticci resultava, en aquest sentit, diàfana. Podia pensar que un aragonès vinculat amb València en podria haver estat l'autor, però no intuir que aquest fos un toledà de naixença. Perquè Enyego d'Àvalos pogués ser considerat com a possible autor del *Curial*, només calia comprovar quina llengua usava habitualment: encara que, òbviament, havia de parlar la llengua familiar, el castellà, la documentació avala que la seua llengua d'adopció des de xiquet a València havia de ser el català, concretament la modalitat valenciana del català, tan ben reflectida al *Curial*. En efecte, Enyego d'Àvalos –així és com es feia dir i com se li adreçaven fins tot en castellà el Magnànim i el Príncep de Viana, i no com a Íñigo Dávalos, com solien conèixer-lo els castellans–, fill d'un noble castellà exiliat a València, serví de patge en la cort valenciana del Magnànim, on emparentà amb els Maça Cornell, i es voltà de cortesans valencians.

Soler va mantenir oberta la qüestió de l'autoria fins al 2015. Per al medievalista valencià, la concentració en el *Curial* de nombroses referències a fets i personatges documentats entre els anys 1445-1448 aproximadament i la identificació de com l'autor dissimulava la identitat real dels personatges de ficció assenyalaven inevitablement Enyego d'Àvalos. Per a mi la qüestió de l'autoria ja feia dos anys que estava, provisionalment, tancada. Tan tancada que, quan, el 22 de setembre de 2015, vaig presentar al congrés de l'AHLM celebrat a Porto la ponència «Nuevas miradas acerca del *Curial*» (publicada el 2017), em va resultar molt fàcil justificar un dels trets que definien millor la personalitat de l'autor: les seues preferències pel català de València i la influència simultània de l'italià i del castellà en el català del *Curial* s'havien convertit per a mi en proves determinants per a considerar que l'autor difícilment podria ser algú altre que no fos

el perfectament trilingüe Enyego d'Àvalos. En sotmetre a la consideració de Joseph Gulsoy aquests aspectes lingüístics, el filòleg canadenc conclouïa la seua resposta del 2 de juny de 2017 en aquests termes: «crec que l'autoria valenciana del *Curial* tal com explica i és defensada per vostè sembla indiscutible».

Allò que el 2012 era un retrat robot aproximat de l'autor, ara, amb indicis probatoris clamorosos, havia adquirit cara i ulls. Al congrés de Porto només vaig comunicar privadament a algun col·lega, com Tomàs Martínez, que en coneixia el nom, però no el vaig dir. La revelació del nom, amb les proves ja obtingudes i amb d'altres d'esperables, corresponia a Soler. De la comunicació del nom, només en vaig fer una excepció: Pere Maria Orts. L'heraldista valencià s'havia interessat pels estudis sobre el *Curial* i jo, cada vegada que el visitava, sempre li donava compte de les darreres recerques. En gener de 2015, una pneumòmia va complicar la seua salut. El matí del 25 de febrer, davant la perspectiva imminent d'un fatal desenllaç, li'l vaig comunicar. Amb veu molt dèbil em digué: «En tornar a casa, en parlarem». Ens deixava per sempre la vesprada del 26.

La tesi de Soler, de més de 4.000 pàgines, es defensà a València, el 28 de novembre de 2016, davant d'un tribunal integrat per Àngel Gómez Moreno, especialista en literatura hispànica del segle XV, Júlia Butinyà, especialista en el *Curial*, i Mateu Rodrigo Lizondo, medievalista especialitzat en història cultural. La recerca no sols avalà indiscutiblement el context italià de la novel·la, sinó que reconstruí minuciosament la biografia del seu autor, un personatge que arribà a posseir la segona biblioteca més important del regne de Nàpols –ens n'ha arribat l'inventari– i que es convertí en un dels principals barons d'aquell reialme, gràcies a destacats mèrits personals i al seu casament amb la güelfa Antonella d'Aquino. Una trajectòria ben diferent de la del desafortunat cavaller Joanot Martorell. La cultura literària, la ideologia, l'actitud moral, la destresa lingüística i els gustos estètics del *Curial* s'adiuen contundentment amb la trajectòria biogràfica i intel·lectual d'Enyego d'Àvalos.

Així ho destacaren els tres membres del tribunal de la tesi i, especialment, Mateu Rodrigo, que remarcà que les armes que el cavaller Curial usava en els torneigs davant la Güelfa eren les mateixes que les d'Antonella d'Aquino i, per tant, venien a ser la signatura heràldica de la novel·la. Car sabem, gràcies a Raffaele Colapietra, que Enyego d'Àvalos estigué compromès, des del 1443, per mediació d'Alfons el Magnànim, amb l'encara menor d'edat Antonella d'Aquino, fins que el 1450 es signaren les esposalles entre ells dos i el 1452 es consumà el matrimoni. Soler també confirmà que l'autor va utilitzar la trama no sols com un al·legat en defensa dels drets de Magnànim a Nàpols, sinó també del ducat de Milà. I hipotitzà que degué ser Rodrigo d'Àvalos, el germà menor d'Enyego, que també adoptà el català, qui s'hauria endut a Toledo la còpia del *Curial* avui servada a la BNE.

La tesi de Soler, publicada el 2017 per la Universitat de València, la Institució Alfons el Magnànim (IAM) i l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), ha permès posar cara i ulls a una obra injustament

postergada en el cànon de la narrativa europea quatrecentista. En el meu pròleg a aqueixa edició tornava a avalar la transcendència dels resultats obtinguts, sobretot si tenim en compte que Enyego d'Àvalos fou, en paraules de Raffaele Colapietra, el «protagonista dell'Umanesimo cortigiano aragonese» a Nàpols i que fou un dels «uomini illustri» de la Itàlia quatrecentista antologats per Vespasiano da Bisticci.

Un resum de la tesi de Soler, sota el títol d'*Enyego d'Àvalos i l'autoria del 'Curial'* (2018), també publicat per la IAM, la Universitat de València i l'Institut d'Estudis Catalans i prologat per mi, se centrà en les proves de la paternitat de la novel·la i ha estat decisiu per a donar-les a conèixer. L'escriptor Joan Francesc Mira, en una entrevista publicada al número 15 de *Lletraferit* (2018), avalà la troballa de Soler i declarà que la seua tesi –que manifestà, ufanós, haver-la llegit de cap a cap– era «el treball d'erudició literària més monumental que he vist en la vida, amb un esquema metodològic impecable i una varietat de recursos inapel·lable». El medievalista Ferran Garcia-Oliver tancava, el 2019, a l'*Anuario de Estudios Medievales*, la ressenya que dedicà al llibre amb aquestes paraules: «cal prendre's seriosament la tesi d'Abel Soler: il·lumina allà on tot fins ara eren ombres». L'historiador de la literatura catalana contemporània, Vicent Simbor ha escrit, en un estudi dedicat al pensament de Joan Fuster (2021), que entre els grans escriptors del Segle d'Or valencià n'hi havia dos no valencians de naixença que es podrien comptar com a «assimilats»: Francesc Eiximenis i «Enyego d'Àvalos, el reivindicat autor de la novel·la *Curial e Güelfa*».

Després de la publicació de la seua tesi, el 2017, el mateix Soler ha desenvolupat en vora quaranta articles, científics o de divulgació, molts dels aspectes estudiats. Ben sovint, n'hem parlat abans de publicar-los. Els articles afecten sobretot els contactes de l'autor amb els humanistes italians, l'anàlisi de la seua biblioteca, la seua assimilació de les fonts franceses i occitanes, els seus contactes amb la cort castellana de Joan II, la identificació de l'entorn valencià amb què es movia, l'estudi de les seues afeccions literàries i musicals, la dissecció del pensament i de les actituds que reflecteixen la novel·la i un llarg etcètera, que prou que li ha permès concloure que, ara, «*Curial e Güelfa*, [és] una novel·la italo-catalana del segle XV [ja] exempta d'anomalies i 'misteris'» (2018), i a mi m'ha permès de reiterar, en un breu article a *Serra d'Or*, que «Els camins del *Curial* condueixen [inevitablement] a Enyego d'Àvalos» (2019). En general, són qüestions que hem discutit prèviament. El pare Josep Massot em comentà que li havia agradat l'article de Soler «Atenes i Jerusalem en el *Curial*: ambientació literària o dilema ideològic?», que ell publicaria (2017).

7. Més mirades cap a Itàlia. Les aportacions de Josep Martines i dels seus col·laboradors i deixebles

Identificats el context geogràfic i cultural italià i l'autoria més que probable del *Curial*, ja trepitgem sobre terra ferma a l'hora de comprendre i d'interpretar l'obra. Ara bé, del *Curial*, encara ens cal estudiar molts altres aspectes, des dels més estrictament literaris, com és la recepció llibresca de la cultura francesa sobretot via el nord d'Itàlia, fins als de caràcter cultural, com són les al·lusions a fets viscuts o coneguts per l'autor, passant pels més pròpiament lingüístics, com són els relacionats amb la influència de l'italià sobre el lèxic i l'estructura sintàctica de la novel·la. S'imposa, doncs, aprofundir en les mirades italianes del *Curial*. És per això que en els últims anys he prioritzat contactes i treballs en aquest sentit.

Així, Anna Maria Babbi i jo mateix, gràcies una vegada més al suport de l'IVITRA, vam organitzar a Verona un congrés, que s'hi celebrà entre el 10 i 12 d'octubre de 2016, per tal d'estudiar, d'una banda, la difusió de la cultura trobadoresca a Itàlia i els precedents italians de la cavalleria humanística, i, d'altra, la llengua del *Curial*. La trobada va ser una ocasió excel·lent d'intercanvi d'aportacions i, en alguns casos, de noves coneixences personals. El llibre resultant, *The Italian "Humanistic Chivalry": Enyego (Inico) d'Àvalos and "Curial e Guelfa"* (2021), ha presentat el *Curial* com a mostra primerenca de la cavalleria humanística italiana (Vicent J. Escartí, Oriana Scarpati, Abel Soler), ha demostrat una vegada més com l'emmarcament trobadoresc i l'episodi nord-africà de la novel·la han estat mediatitzats per filtres italians (Cecilia Cantalupi, Sònia Gros), ha ofert exemples del considerable pes que hi tenen les tries lèxiques italianitzants de l'autor (Jordi Antolí, Josep Vicent Garcia, Caterina Martines, Josep Martines, Jaume Pons) i ha aportat informacions de primera mà sobre el descobriment del manuscrit de la BNE (Rafael Roca). Encara que Soler i jo teníem llavors tota la informació sobre la proposta d'autoria d'Enyego d'Àvalos, que es faria pública al mes següent, vam convenir no comunicar-la per no interferir en les argumentacions dels treballs que s'hi presentaven. Des de la perspectiva de les fonts de *Curial*, van ser molt interessants les observacions de Cantalupi sobre les probables connexions de l'autor amb el Ms. P de la Biblioteca Medicea Laurenziana, de Florència, o amb un manuscrit pròxim, i les de Sònia Gros sobre els vincles de la nostra novel·la amb *De vita solitaria*, de Petrarca. La trobada també ha estat una magnífica ocasió perquè els deixebles de Josep Martines s'estrenessin en l'estudi lingüístic del *Curial* a partir del cognitivisme i del maneig dels nous corpus textuais sobre el català medieval i modern. Va ser una joia constatar el rigor de les seues anàlisis, que confirmen com d'amerat d'italià estava l'autor del *Curial*. Josep Martines, en una nova manifestació del seu mestratge, va demostrar que l'ús de *palesar* al *Curial* no s'explica sense l'italià. Antolí va percebre aqueixa mateixa influència a través dels recursos lingüístics del *Curial* per a l'expressió dels sentiments; Garcia Sebastià, a través de les construccions temporals continuatives; Caterina Martínez, a través dels valors de *baldament*; i Pons Conca, a través dels usos de *metre*. En el lapse entre el congrés i la publicació, alguns van no van poder obviar l'aposta de Soler per Enyego d'Àvalos, una descoberta que els va ratificar en allò que havien exposat en el congrés.

La celebració, l'octubre de 2017, a Nàpols i Roma, del XX Congrés d'Història de la Corona d'Aragó, em va oferir la possibilitat de presentar «*Curial e Güelfa* come documento per la storia italo-aragonesa del XV secolo» (2020). El treball subratlla, d'una banda, que l'autor tingué molt en compte fonts historiogràfiques italianes i algunes de castellanques per tal d'evocar l'ambient històric de la novel·la i, d'altra banda, que la defensa que s'hi fa dels mercaders, del comerç i del luxe respon a les directrius econòmiques i ideològiques de la cort napolitana del Magnànim. Va ser una nova ocasió de coincidir amb Abel Soler, que presentà el *Curial* com a «l'obra literària més emblemàtica del regnat napolità d'Alfons el Magnànim».

El 2018, vaig tenir ocasió de difondre les noves mirades sobre el *Curial* i d'analitzar-ne els principals trets lingüístics. Gràcies a la invitació d'Albert Barcel·ls i de Borja de Riquer perquè publicqués «Catalan fiction in the 15th century» a la *Catalan Historical Review*, hi vaig poder dedicar un apartat al *Curial*, on vaig destacar la hibridació cultural que en fa l'autor, bé que mediatitzada generalment per filtres italians, i la reelaboració estilística de les seues fonts.

El mateix 2018, Vicent J. Escartí em va convidar a participar en el monogràfic de la *Revista Valenciana de Filologia* dedicat al *Curial*. Escartí, filòleg i alhora medievalista, havia fet, el 2012, una notable aportació a l'estudi del *Curial*, en analitzar els usos que l'autor fa de l'escriptura. En la presentació del volum, el filòleg valencià afirma que la hipòtesi de Soler sobre l'autoria del *Curial*, «amb dades que semblen irrefutables», ha estat «el motiu que ens va llançar a fer una crida per convocar els estudiosos de la novel·la per fer-los participar en aquest número», amb el propòsit de contribuir així a l'estudi i al debat sobre el tema, «ja que el diàleg ens enriqueix i sense ell no seria possible avançar en el coneixement». En la meua contribució, «El model lingüístic del *Curial*», vaig remarcar la manera com l'autor utilitza i reelabora el model lingüístic dels seus dos grans mentors italians, Dant i Boccaccio, i com el seu trilingüisme natural (català, castellà i italià) es deixa sentir en les seues opcions lèxiques i sintàctiques. Ben mirat, la prosa del *Curial*, elegantment treballada, no fa sinó reflectir la mena d'hibridacions lingüístiques i estilístiques que s'observen en les obres literàries d'escriptors bilingües, com són les obres en francès del romanès Eugen Ionesco, les obres en anglès del polonès Joseph Conrad, o les obres en castellà d'Azorín i de Gabriel Miró. És un tret repetidament observat per un gran expert en la traducció d'aqueixes obres, com és Joaquim Mallafrè, a qui li vull agrair les informacions i les orientacions que em va donar al respecte (2017). En aquest monogràfic de la *Revista Valenciana de Filologia* em van acompanyar Júlia Butinyà, Sònia Gros, Mabel Mezza, Paolo Ponzù i Abel Soler. Butinyà se centrà en els possibles destinataris de la novel·la. Gros ens descobreix noves connexions del *Curial* amb el *Decameró* i amb l'humanista Guarino de Verona. Mezza remarca el protagonisme de la Güelfa, de Laquesis i de Camar en la trama de la novel·la. Ponzù aporta documents de primera mà sobre la presència d'Enyego d'Àvalos en la cort viscontea (1436-1444), contribuint així al coneixement d'un personatge de primera fila en la Itàlia del segle XV, que ha estat invisibilitzat en gran manera a causa dels seus orígens hispànics. Soler reivindica una nova interpretació del *Curial*, connectada amb l'humanisme italià i amb la recepció de les Tre Corone que es fa al nord d'Itàlia al segle XV. Sens dubte, són unes aportacions que han contribuït a conèixer millor el *Curial* i el context que el produí.

El 2019, el mateix Vicent J. Escartí, curador del volum *Nunc dimittis. Estudis dedicats al professor Antoni Ferrando*, va tenir la pensada de titular el llibre de record del meu pas com a professor del Departament de Filologia Catalana de la Universitat de València amb les paraules inicials del càntic de Simeó (Lluc 2, 29-32), que són les que l'autor del *Curial* posa en boca de Melchor de Pandó per a tancar la novel·la. Són paraules de comiat, inspirades –sospite– en el fet que la meua jubilació venia a coincidir amb la coronació dels meus esforços perquè el *Curial* tingués un autor amb cara i ulls, objectiu que s'havia acomplert amb els resultats de la tesi d'Abel Soler. Però jo me les vaig prendre, no com a paraules de final de camí, sinó amb les connotacions d'alegria i esperança amb què les presenta l'evangelista Lluc: l'alegria de veure no sols els resultats de les recerques sobre el *Curial* en les quals he tingut alguna cosa a veure, sinó també l'esperança de veure'n encara de noves, igualment ben orientades, de la mà de no sols del mateix Abel Soler, sinó d'investigadors tan solvents com Manuel Pérez Saldanya i Josep Martines Peres, entre d'altres, amb els quals he tingut el privilegi de compartir projectes i recerques. Així, en aquest mateix llibre, Soler ens ha explicat les connexions entre dos dels personatges secundaris més emblemàtics del *Curial*, don Enrique de Castella i Ramon Folc de Cardona, i Pérez Saldanya i Anna Pineda han estudiat l'ús de les conjuncions causals en la novel·la.

El 2021, en l'article «Algunes aportacions importants de Germà Colón a la història de la llengua catalana», vaig dedicar un apartat, “L'orientació diatòpica de la llengua de *Curial e Güelfa*”, a comentar la posició de Colón sobre el tema i a tractar d'explicar les seues vacil·lacions sobre la «procedència valenciana» de l'autor del *Curial* en sengles articles de 2011 i de 2012. Colón hi *constatava* que, pels valencianismes presents en la novel·la, l'autoria «apunta clarament a València, i més exactament a la part septentrional del Regne», però, per l'onomàstica i l'«aire» o ambient de la novel·la, ell *tenia la impressió* que hauria de ser obra d'un principatí, i llavors suggeria una solució salomònica: «més aviat cap al sud del territori occidental [de Catalunya], probablement en una zona de transició, fet que podria justificar la presència d'alguns valencianismes», una zona «no gaire lluny de les terres del nord de Castelló». El resultat és, com el mateix Colón admet, una impressió subjectiva. Tinguem en compte que llavors encara no s'havien publicat els *Estudis sobre el 'Curial'* (2012) ni la tesi d'Abel Soler (2017). Ara bé, l'«aire» del *Curial* no és principatí, sinó italià, i l'onomàstica i les fonts de la novel·la no són ni catalans ni valencianes, sinó aclaparadorament italianes. Després de la tesi de Soler, sabem que l'autor no és ni valencià ni català de naixença, sinó un lleial servidor dels interessos dinàstics del seu protector, Alfons el Magnànim, sens dubte una actualització del «don Pedro», «rei d'Aragó», del *Curial*. Colón no pogué sostraure's a la lectura del constructe ideològic en què sovint s'ha convertit el *Curial*. El patriotisme de l'autor del *Curial* és, com ja van advertir Anfòs Par i Martí de Riquer, «dinàstic» –com diria Agustín Rubio Vela–, i no regional o local.

Els trets singulars del *Curial*, que encaixen tan poc amb la resta de la narrativa catalana del segle XV, i no sols l'anonimat, poden contribuir a explicar la desatenció de què ha estat objecte, fins i tot per part de Sanchis Guarner i de Joan Fuster, per cenyir-me exclusivament a dos noms emblemàtics de l'àmbit valencià. És aqueixa constatació la que m'ha induït a escriure, el 2021, una nota, ja al·ludida, sobre «Joan Fuster i el *Curial*», que intenta explicar «per què» l'obra no havia caigut «mai» en l'àmbit

de les seues «preferències». Crec que Fuster no s'hauria pronunciat així si n'hagués conegut les darreres recerques. Josep Palàcios em reconeix que la novel·la no havia estat objecte de les converses habituals de Fuster fins a l'aparició en la premsa de les reaccions a la hipòtesi de Jaume Riera sobre la presumpta autoria de Milà i Fontanals, i llavors, encara, només sobre el debat suscitat.

Durant uns quants anys, he tingut, i encara tinc, el privilegi de col·laborar en els diversos projectes d'investigació sobre el català medieval que han coordinat Manuel Pérez Saldanya i Josep Martines. Ja hem vist que, ja el 2012, tots dos participaren en els *Estudis lingüístics i culturals sobre el 'Curial'*, amb treballs sobre les construccions condicionals i l'ús d'alguns adverbis i preposicions, com *baix e sota*, el primer, i sobre algunes novetats lèxiques i semàntiques, com *son poc a poc*, el segon. L'estudi de les novetats lèxiques del *Curial* ha estat bàsic per a detectar-ne moltes fonts, que remetent molt majoritàriament a Itàlia. Tots dos treballen amb dades generades per corpus textuals i, de manera especial, amb el Corpus Informatitzat del Català Antic (CICA), que han desenvolupat al si dels susdits projectes d'investigació: Pérez Saldanya, més en el vessant sintàctic, i Josep Martines, més en el vessant lèxic i semàntic. Sandra Montserrat, que també col·laborà en els *Estudis lingüístics i culturals sobre el 'Curial'* amb articles dedicats als usos de *pur* i a les perífrasis aspectuals de la nostra novel·la, no ha deixat d'ocupar-se'n. En el seu darrer treball, «Manlleus gramaticals en el *Curial* e *Güelfa*» (2023), la professora Montserrat ha demostrat que la freqüència d'usos de *posat que* i *puix que* (*puis que*) en el *Curial* ve a coincidir amb la freqüència d'usos de les mateixes construccions en les obres catalanes del segle XV que són traducció d'obres italianes. Vicent Martines, un altre membre d'aqueixos projectes, s'ha centrat en les traduccions del *Curial* i en l'explotació científica de les dades de la comparació de les diverses solucions traductològiques. Com ja he avançat, ell ha estat l'infatigable promotor de traduccions totals o parcials del *Curial* a un bon nombre de llengües de gran difusió, però també a algunes de menor difusió. Ha garantit així el coneixement internacional d'una de les joies de la narrativa europea del segle XV. En totes aquestes activitats m'he implicat de diversa manera.

Josep Martines ha comptat i compta a la Universitat d'Alacant amb un grup de deixebles de sòlida formació en semàntica cognitiva que ha produït uns estudis excel·lents sobre el lèxic de *Curial*. Ja m'hi he referit. Amb tots ells he col·laborat intensament i sempre m'han correspost amablement. Els darrers treballs de Jordi Antolí (sobre l'adverbi *totavia*) (2023) i de Caterina Martínez (sobre *no menys* 'encara que, malgrat això' i sobre *desenvolupar*, aquest en col·laboració amb Josep Martines) (2023) no fan sinó augurar la continuïtat dels estudis ben orientats sobre el *Curial*, que confirmen una volta i altra el plurilingüisme de l'autor del *Curial* i la seua compenetració amb l'italià.

8. A tall de conclusió

L'acció combinada de la filologia i de la medievalística ha permès conèixer amb precisió el context concret en què es redactà el *Curial*: la cort napolitana d'Alfons el Magnànim. Les pègges autobiogràfiques de la novel·la –sobretot les fonts literàries, les referències al context històric del

moment, el ressò en la novel·la del plurilingüisme i de la coneixença del català de València— i l'estreta connexió material del Ms. 9750 de la BNE amb l'autoria del *Curial* han permès arribar a la conclusió que l'autor no pot ser altre que Enyego d'Àvalos, educat a València, format a Milà i identificat amb el projecte dinàstic italià del seu gran protector, el rei Alfons.

En tancar aquest escrit memorialístic, brolla en el meu cor un profund sentiment de gratitud envers tots aquells que han compartit amb mi la convicció, ni que fos remota, que es podien aconseguir els objectius que m'havia proposat, i és per això que no puc acabar sense expressar, a la manera de Simeó, un sentit *Nunc dimittis*.

Bibliografia²

- Ferrando, A. (1980) *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*. Pròleg de Manuel Sanchis Guarner, València, Universitat de València / Institut de Ciències de l'Educació / Institut de Filologia Valenciana.
- (1991) [“*Curial e Güelfa*”], *orfe i medieval*, en «Cartes de batalla per a en Curial». *Quadern. El País*, 468 (19-IX), p. 3.
- (1996) «Fortuna catalana d'una llegenda germànica: el tema de l'emperadriu d'Alemanya falsament acusada d'adulteri», en *Actes del X Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Frankfurt am Main, 18-25 de setembre de 1994)*, vol. III, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 199-217.
- (1997) «Sobre el marc històric de “Curial e Güelfa” i la possible intencionalitat de la novel·la», en Jean-Marie Barberà ed., *Tirant le Blanc: Études critiques*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Centre Aixois de Recherches Hispaniques (Université de Provence) / Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pp. 271-352.
- (2004) «Els desenvolupaments quatrecentistes de la llegenda e l'emperadriu d'Alemanya, amb atenció especial a “Philipertus et Eugenia” i al “Curial e Güelfa”», en Germà Colón, Tomàs Martínez i Maria Pilar Perea eds., *La cultura catalana en projecció de futur. Homenatge a Josep Massot i Muntaner*, Castelló de la Plana, Institut Ramon Llull / Universitat Jaume I / Fundació Germà Colón Domènech / Estudi General Lull ià, pp. 188-213.

²Aquesta bibliografia replega per orde cronològic els treballs en què he tractat monogràficament o parcialment el *Curial*. Atesa la naturalesa de l'article, no és, per tant, una bibliografia a l'ús.

- (2007) «Introducció i edició filològica» a Anònim, *Curial e Güelfa*. Toulouse, Anacharsis, pp. 5-33.
- (2007) «Introduction» a *Curial et Guelfe*. Traduit de la langue catalane par Jean-Marie Barberà, Toulouse, Anacharchis, pp. 5-35.
- (2011) «“Curial” i “Tirant” cara a cara», en Ricard Bellveser ed., *La novel·la de Joanot Martorell i l'Europa del segle XV*, vol. II, València, Institució Alfons el Magnànim, pp. 415-449.
- (2011) «Curial e Güelfa», en Albert Hauf dir., *Panorama crític de la literatura catalana*, vol. II, *Edat Mitjana. Segle d'Or*, Barcelona, Vicens Vives, pp. 127-203.
- (2011) «Introduction» a *Curial and Guelfa. A classic of the Crown of Aragon*, traducció de Max Wheeler, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins, pp. 1-29.
- (2012) «Introducció / Introduction» a Antoni Ferrando ed., *Estudis lingüístics i culturals sobre “Curial e Güelfa”, novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*, vol. 1, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins, pp. XI-XXI.
- (2012) «Precaucions metodològiques per a l'estudi lingüístic del “Curial”», en Antoni Ferrando ed., *Estudis lingüístics i culturals sobre “Curial e Güelfa”, novel·la cavalleresca anònima del segle XV en llengua catalana*, vol. 1, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins, pp. 31-87.
- (2012) «*Curial e Guelfa*, vero tesoro della narrativa europea del seculo XV», introducció a Anónimo del seculo XV, *Curial e Guelfa*. Traduzione e note di Cesáreo Calvo e Anna Giordano, Londres, Peter Lang, pp. 15-48.
- (2013) «“Curial e Güelfa”: ¿una història amorosa en clau?», en Ricard Bellveser coord., *Dones i literatura. Entre l'Edat Mitjana i el Renaixement*, vol. II, València, Institució Alfons el Magnànim, 2012, pp. 797-830. Reedició en e.book en Maria Carreras i Goicoechea, Núria Puigdevall, Patrizio Rigobon i Valentina Ripa eds., *La ciutat de l'amor. Scrivere la città, raccontare i sentimenti. Atti del X Congresso Internazionale dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Verona, 22-25 febbraio, 2012)*, Alessandria, Associazione Italiana di Studi Catalani / Edizioni dell'Orso, pp. 125-153.
- (2013) «Joan Olzina, secretari d'Alfons el Magnànim, autor del “Curial e Güelfa”?» *Estudis Romànics*, XXV, pp. 443-463.
- (2014) «Introduzione» a Anonimo, *Curial e Güelfa*. Edizione e note di Cesáreo Calvo e Anna Giordano, Roma, Aracne Editrice, pp. 9-66.
- (2016) «Estudiu introductoriu» a Anónimo, *Curial ya Güelfa*, torna y notes de Pablo Suárez García, Uvieu, Ediciones Trabe, 2016, pp. 9-72.
- (2016) Direcció de la tesi doctoral *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de “Curial e Güelfa”*, d'Abel Soler Molina, València, Facultat de Filologia, Traducció i Comunicació, 28 de novembre.
- (2017) «Nuevas miradas acerca del “Curial”», en José Carlos Ribeiro Miranda ed., *En Doiro antr'o Porto e Gaia. Estudos de literatura medieval ibérica*, Porto, Estratégias creativas, pp. 19-56.

- (2017) «Pròleg» a Abel Soler Molina, *La cort napolitana d'Alfons el Magnànim: el context de «Curial e Güelfa»*, València, Institució Alfons el Magnànim / Institut d'Estudis Catalans / Universitat de València, 2017, pp. 13-21.
- (2018) «Catalan fiction in the 15th century / La narrativa catalana al segle XV», *Catalan Historical Review*, 11 (2018), pp. 25-40 i 123-136 [pp. 31-33 i 1229-130].
- (2018) *Aportacions a l'estudi del català literari medieval*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2018.
- (2018) «Enyego d'Àvalos, ¿és autor del “Curial”?», *Levante* (20-X), p. 56.
- (2018) «“Curial e Güelfa”: una recerca apassionant, una obra meravellosa», *Caràcters*, 83 (primavera 2018), p. 16.
- (2018) «El model lingüístic de “Curial e Güelfa”», *Revista Valenciana de Filologia*, 2 (2018), pp. 39-84.
- (2018) «Pròleg» a Abel Soler Molina, *Enyego d'Àvalos i l'autoria del “Curial”*, València, Institució Alfons el Magnànim / Institut d'Estudis Catalans / Universitat de València, 2018, pp. 11-14.
- (2019) «Els camins del “Curial” condueixen a Enyego d'Àvalos», *Serra d'Or*, 714 (juny), pp. 48-49.
- (2020) «Curial e Güelfa come documento per la storia italo-aragonese del XV secolo», en Guido D'Agostino, Salvatore Fodale, Anna Maria Oliva, Davide Passerini i Francesco Senatore eds., *La Corona d'Aragona e l'Italia, Atti del XX Congresso della Corona d'Aragona, Roma / Napoli 4-8 ottobre 2017*, tom II, *La memoria degli aragonesi nel Regno di Napoli e nei domini italiani*, Roma, Istituto Storico Italiano per il Medioevo, pp. 1239-1256.
- (2021) «Joan Fuster i el *Curial*», en Jordi Manent (coord.), *El monjo, l'historiador i l'editor. Homenatge a Josep Massot i Muntaner*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 385-399.
- (2021) «*Curial e Güelfa*, a forerunner of the Italian 'Humanistic Chivalry', introducció amb Anna Maria Babbi, a Antoni Ferrando i Anna Maria Babbi eds., *La 'cavalleria umanistica' italiana. Enyego (Inico) d'Àvalos e 'Curial e Güelfa' / The Italian 'Humanistic Chivalry'. Enyego (Inico) d'Àvalos and 'Curial e Güelfa'*, Amsterdam / Philadelphia John Benjamins, IVITRA Research in Linguistics and Literature, Studies, Editions and Translations 29, pp. IX-XXIII.
- (2021) «L'orientació diatòpica de la llengua de *Curial e Güelfa*», dins Antoni Ferrando, «Algunes aportacions importants de Germà Colón a la història de la llengua catalana», *eHumanista/IVITRA*, 20, pp. 180-201 [pp. 188-193].